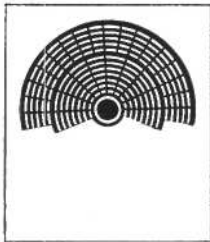

Színház a világ?

Színész és néző titkos egyezsége

Amikor meghívtak az Unesco Nemzet-közi Színházi Intézetének, az ITI-nek európai konferenciájára Párizsba, elő-készület gyanánt elővettem Jean-Louis Barrault-t. Úgy beszélek róla, mint íróról és könyvről, holott Barrault színész, a legnagyobb élők közül való. Embernek is rendkívüli, és ezt azért mondhatom, mert nemcsak a színpadról ismerem, hanem néhány esztendeje személyesen is. Az egykori

Orsay pályaudvarban felépített sátor-színházában az előadás végén kijött az előcsarnokba, és egy pohár vörös borral kínálta meg a nézőket, akiket egyúttal vendégeinek is tekintett. A híres, maga rendezte Rabelais-darabot játszotta, táncolta, ugrálta, kiáltozta, suttogta és harsogta végig. Holtfáradt lehetett, de kijött a nézők közé. Feltűnhettem neki, nyilván ősz fejem, mert csak fiatalok maradtak ott. Amikor kezet fogtunk és megtudta, hogy magyar vagyok, azt kérdezte, nem játszhatna-e egyszer ő és társulata Budapesten? Régen kíváncsi erre a városra és színházaira, nemcsak ő, de főképpen felesége, Madeline Renaud, a legsodálatosabban, a legmegrendítőbben emberi francia színészsasszony. Bevitt az öltözőbe, kezet csókoltam Madame Renaud-nak, és biztosítottam, hogy Pesten is ismerik őket, és több estét megtöltene a közönség. *Azóta* is várjuk.

A mostani párizsi értekezlet meghívóján is Jean-Louis Barrault nevét olvastam. A megnyitó ülésen elnököl és beszédet mond. Európa és Észak-Amerika színházi embereit hívták össze, hogy megvitassák a színház időszerű helyzetét és távlatait. Ez a meghívó szövege. Így is írhatták volna: a színház örök helyzetét és távlatait. Az időszerűségnek és az állandóság-nak, a nyugtalanságnak és az örökké érvényességnek ellentéte és összhangja semmilyen más művészetben nem nyilvánul meg oly érzékelhetően és nehezen megfogalmazhatóan, mint a színházművészetben. Továbbolvasom Barrault-t, *az Ahogyan én gondolom* című kötetében ezt írja: „A színház magának az életnek a művészete. Van és elmúlik. Minden más művészetet megőríz a történelem; a színház kisiklik a keze közül.” Azután így ír: „A színház egyszerre van az életen belül és az életen kívül. Ez a kettősség a lényege. A színész és a néző cinkos-társak: elfogadják a színelőadás tükörjátékát.”

Milyen találó meghatározások! Mégis valami hiányt érzek. Színész és néző titkos egyezsége: igaz és szép. A rendező ebben a képzetben benne foglaltatik a színész fogalmában; de hol van az író? Ekkor eszembe jutott, hogy azt a Rabelais-játékot, amelynek végén Jean-Louis Barrault-t megismertem - nem írta senki. Barrault állította össze rendezés közben Rabelais szövegeiből. Amiből darab lett: Barrault színészi lángja és rendezői esze. De a lángész Rabelais volt; még ha nem is írt darabot.

Embernek. ember által..

Így jutottam el Barrault segítségével, még mielőtt a tanácskozásszathoz ültem volna, a párizsi értekezlet egyik fő kérdéséhez: a drámaíró és a színpad, pontosabban az író és a rendező viszonyához. De ez csak az egyik ága volt a vitának. Tulajdonképpen a színház és a világ viszonya körül forgott az értekezlet. Nem arról, hogy színház-e a világ a régi mondás szerint, ha-nem arról, miképpen illeszkedik be a színház a mai világba. Az a megtiszteltetés ért, hogy a drámaíró és a színpad viszonyát tárgyaló bizottság elnökévé választott. Bevezetőmben megfordítottam az iménti kérdést: arról van szó, hogyan illeszkedik be a mai világ a színházba.

Most éppen formabontással éltem, a szerző és a rendező vitája később kezdődött. Az értekezleten harmincöt ország vett részt. A szám onnan ismerős, hogy a helsinki egyezményt s, harmincöt európai és észak-amerikai ország írta alá. Ott volt tehát egész Európa, Kelet és Nyugat egyaránt, és ez Európa mai szellemi térképén önmagában is figyelemreméltó jelensége a politikain még inkább, noha az ITI, a Nemzetközi Színházi Intézet ülésein nincsen politikáról szó. Csak - csak! - a mai világról. Tehát az ember szerepéről ebben a világban, ahol a műszak kezdő előzönlenni a művészetet. A televízió szerepét nemhogy kisebbiteni, de növelni szeretném, hiszen ha jól emlékszem, egy évtizeddel ezelőtt „új reneszánsz” lehetősége-ként üdvözöltem, és *Szárnyas ló*-kötetem is ezt az új Pegazust viseli címében. Mégis: a televízió képernyőjén is ember van, de nem tükörképe annak az embernek, aki előtte ül.

Már a megnyitóban erről vitatkoztunk, a megnyitó után erről beszélgettünk. A konferencia programfüzete is ezt írta fel mottójával: „A színház lényeges és különleges, minden nap kivételesebbé váló jellemzője az, hogy embernek ember által, közvetítő nélkül használt kommunikációs eszköze.”

Jean-Louis Barrault megnyitó beszédében ebből a felismerésből indult ki. A film és a televízió is szórakoztat, meg is rendíthet, de azt az önmegtisztulást a nevetésben vagy könnyben, a visszafojtottban is, amit egy jól előadott, nagy színpadi mű kivált, nem éri el. Barrault ezt megmagyarázni nem tudja - mondta -, legfeljebb eljátssza minden este. Úgy érzi, hogy a színpad és a nézőtér között valósággal okkult kapcsolat jön létre, minden este ugyanazokkal a színészekkel, minden este más-más nézőkkel. A kapcsolat mindig megvan, de mindig különböző, írtam fel, miközben Barrault-t jegyzem. (5 úgy érzi, hogy e rejtelmes folyamat megértésére ezúttal az irodalom segítségére van szüksége. Baudelaire-hoz folyamodik. Egy levelében azt írta egy előadás után egy színésznek, akinek nevét nem tudtam feljegyezni: „Boldog vagyok, hogy ma este valaki más szenvedett helyettem, és én, hála neki, megszabadultam fájdalmaimtól.”

Egy nagy költő boldogságának és gyötrelmeinek ihletében ült össze négy bizottság, hogy megvizsgálja a színház mai helyzetét. Az elsőben a színház társadalmi szerepét vitatták. Nem kisebb személyiség, mint a francia társadalomtudományok nagy mestere, Jean Duvignaud professzor volt az első felszólaló. Arra mutatott rá, hogy a tömegközli eszközök elterjedésével a színház szerepe nem kisebbedett, hanem növekedett. Érdemes elgondolkozni azon, hogy a televízió a mozi-látogatók számát csökkentette, hiszen ugyanazt a filmet otthon karosszékemben vagy akár ágyban fekve is végignézhetem, de a színházét nem, mert a színház emberközelségét nem pótolja semmi.

Duvignaud a színház egy másik jelentőségére is felhívta a figyelmet. Ez nagyon mai, csak a mai társadalomra és a színpad és a világ kapcsolatára érvényes: a színház szerepe a nemzet-közi megértésben. Az értekezlet az Unesco párizsi székházában folyt le, tehát az Egyesült Nemzetek egyik nagy szervezetében, úgy is mondhatnám: a kultúra ENSZ-ében. A francia tudós és nyomában még sokan azt bizonyították, hogy a színház mint nemzetközi megértés eszköze, egyik legjobb védelmezője a békének és a szabadságnak. Nincs abban semmi ellentmondás, hogy a színház minden néphez anyanyelvén szól. De minden néphez a másik, a szomszédos vagy talán szemben álló nép anyanyelvén is. A régi és a mai klasszikusok pedig ugyanazt a baudelaire-i boldogságot, örömet, fájdalmat, megtisztulást és felszabadulást fejezik ki mind a harmincöt jelenlevő és a még száz jelen nem levő ország és nép nyelvén. Figyelmet keltett Jean Duvignaud külön hangsúlya: a színművészet a nemzeti kultúráknak, kiváltképpen a nemzeti kisebbségek kultúrájának nagy, békés és ellenállhatatlan védelmezője.

A drámaíró helye, szerepe, jelenléte

Egy másik bizottság a színész szakmai nevelésével és társadalmi állásával foglalkozott, egy harmadik a közönséghez való viszonyát és gazdasági kérdéseket vizsgált, a negyedikben csaptak össze legélesebben és leghasznosabban a színpad művészi fel-fogásai. A drámaíró helye, szerepe és jelenléte a színházban, ez volt a kérdés. Háttérben az író és a rendező viszonyának a megváltozása állt. Ez új keletű probléma, pontosabban egy nagyon régi jelenség megfordítása. Shakespeare és Moliére idejében fel sem merülhetett az író jelenlétének kérdése, hiszen az író maga is színész volt. Hiába akartuk elkerülni a köz-helyet, többen nem bírtak ellenállni és hivatkoztak rá: Moliére a színpadon halt meg. De a XIX. században és a XX. század első felében sem volt ez kérdés. Az író megírta darabját, a rendező a szövegre, a szóra, tehát a gondolatra alapította a látvány-elképzeléseit. A hatvanas évek óta szerzte a világon a rendezők egyre kevésbé ragaszkodnak a leírt darab szövegéhez, sőt sok rendező saját művészi arculatának és emberi mondani-valójának kifejezéséhez a szöveget csak ugródeszkának tekinti.

A vitában olyan indulatok csaptak elő, hogy szinte a pesti Fészek klubban éreztem magam, egy évtizedekskével ezelőtt, amikor a SZÍNHÁZ című lap néhány első száma után vezető színházi emberek, egyébként régi barátaim és pályatársaim, ádázul támadták a lapot. Miért is? Mert az addigi hazai begyepesedett, irodalomszempontú bírálat helyett mi a teljes színházzal, az előadott művel, annak színpadi újjáteremtésével foglalkoztunk. Szóval csupa olyan dologgal, ami ma már a színházi világ mindennapi kenyere. Párizsban valami hasonló történt, fordított előjellel. Olyan szenvedélyesen támadták a színpadi szerzők a rendező szerepét, vélt vagy valódi primátusát, trónköveteléseit és túlkapásait, hogy író létemre, az elnöki székből kénytelen voltam megvédeni szegény rendezőket. Nemcsak igazságérzetem diktálta ezt, hanem a fonák helyzet is: a nemzetközi ITI úgy osztotta szét a résztvevőket, hogy ebbe az író- és színház-bizottságba nem jutott rendező. Igaz, meg-megértettem azt a lengyel író, aki elpanaszolta - mit panasolta? - elsüvítette, hogy darabjának próbái a rendező kategorikus parancsszavával kezdődtek: kihúzott és semmis-nek tekintett minden írói instrukciót. Azután közölte, hogy a hosszabb szövegeket, replikákat, párbeszédeket majd ő tömöríti.

Zárójelben: Grotowski

Ez a rendező ugyan nem Grotowski volt, de eszembe jutott, már a hely szelleme is sugallta, egy kis happeningem Grotowskival. Öt évvel ezelőtt az Unesco nagy nemzetközi értelmiségi, főképpen írói és művészi szimpóziumot hívott össze. Lehetünk vagy kétszázötvenen. Nyilván Unescóbeli veteránságomnak köszönhettem, hogy elnökül választottak. Szamba vettem a résztvevőket és a háromnapos értekezlet nettó idejét: naponta kétszer három óra, azaz elméletben huszonnégy, gyakorlatban nem több húsz óránál. Ha nem is óhajt mindenki felszólalni, csak a fele . . . Nem folytatom. Arra kértem a tanácskozókat, hogy senki se beszéljen többet tíz percnél, ha lelkiileg belesántulna, hát tizenöt-nél. Megkaptam a felhatalmazást, hogy aki hosszabb, azt félbeszakíthassam.

Éltem is vele. Nem mindenkit tettem boldoggá. Legkevesébé, a második nap reggelén kiderült, Grotowskit, aki ugyan addig nem szólalt fel, de készült rá, és tudta, hogy nem lesz epigrammatikus. Felrohant az elnöki emelvényre, félretolt és közölte, hogy itt szabad értelmiségiek ülnek, nincs szükség elnökre. Mindenki felszólalhat, annyi ideig, ameddig akar vagy amíg a többiek eltűrik. „És miféle elitizmus az, hogy csak a hivatalos küldöttek beszélhetnek? Kapjanak szót a megfigyelők, a jelenlevő közönség, a tolmácsok és az ajtónál-lók is!”

Aki tudja, milyen kimerítő szerep, mennyi összpontosítást és állandó jelenléte követel meg az elnökösködés a nemzetközi értekezleteken, megérti, hogy meg sem várva az ülésterem választát, lementem az elnöki oltárról, és beültem a helyemre. Jól szórakoztam egész nap. Színházi előadás volt rendező nélküli. Igaz, hogy szerző nélkül is. Egy ideig sorban szólaltak fel, azután egyszerre többen, egymás szavába vágtak, volt aki lerángatta a szónokot az emelvényről, mások a mikrofont tépték ki vitabeli ellenfelük kezéből. Grotowski próbált rendet teremteni, de lehurrogták. Ő maga szóhoz sem jutott. Másnap reggel odajött hozzám, kérlelt, hogy foglaljam el helyemet.

Író és rendező

Mindezt azért mondtam el márciusban Párizsban és azért írom meg most, mert ezzel a példabeszéddel keltem a rendező védelmére. (És ugyanakkor az íróéra is.) Az az óhaj, amit az értekezleten néhány sértődött író adott elő, hogy a rendezőnek nincs más dolga, mint színre vinni, amit az író leírt, természetesen ugyanolyan féloldalas elképzelés, mint a rendező elsőszülöttségi joga, tehát az író mellőzése, semmibevétele, esetleg az író nélküli színdarab kitalálása és feltalálása. Ez alól is van kivétel: Valló Péter az *In memoriam Ö. I.-t Ö. I.* nélkül vitte színre, de az író szövegeinek nagyfokú tiszteletbentartásával.

A sérelmek felhánytorgatásánál érdekesebbek voltak azok az elemzések, amelyek a rendezői színház előretörésének okát keresték. Azt fejtegette Jerzy Sito, a neves lengyel drámaíró - de félbeszakítom magam. Nincs valami nagy baj egymás ismeretében, ha Sito neve mellé oda kell írnom, kicsoda-micsoda? És nem egyenesen ijesztő, de legalábbis elgondolkoztató ez a baj, ha hozzátesszem, hogy semmit nem olvastam tőle, darabját nálunk nem adták elő. Mindig panaszkodunk a nagy-világnak, hogy kis nép vagyunk, nagy irodalommal, de nem ismernek bennünket. Más, szomszéd, baráti, testvéri kis nép nagy irodalmának ismeretében meg mi sem vagyunk jobbak a

Deákné vásznánál. Sito tehát azt fejtegette, hogy a hatvanas években megkezdődött a szavak válsága. A rádió és a televízió a kimondott szavak olyan özönét zúdította az emberiségre, hogy a szó devalválódott, mint a felhígított pénz. Szerinte a színpadi szó is inflációba került. Ezt érezték meg a nagy rendezők, Peter Brook, Grotowski és mások is, és megkísérelték az új valóságot a színpadon új eszközökkel kifejezni. A szavak helyett sokszor jobban szerették a hangot, még a tagolatlant is. Megnőtt az emberi test szerepe, a jelmezé is és a jelmeztelen testé is. Egyre fontosabbá vált a mozgás, a látvány.

Nem rossz elemzés. Sito hozzátehetné volna a film hatását is. Két értelemben is. Először a kép, a mozgás, a látvány a film műfaji sajátossága. Nagy képzeletmozdító erejét megirigyelték a színházi emberek. Másrészt a film honosította meg a „szerzői filmet”, vagyis azt a művet, amelynek a rendező a szerzője is. Ez is egy módja a színház és a világ egymásba hatolásának, összeilleszkedésének. Tehát elválaszthatatlanságának.

Arbuzov hozzászólása példája volt a sikeres író bölcs önmérsékletének. Ő csak azokkal a rendezőkkel vitázik, akik nem a darabot adják elő, hanem annak értelmezését. (Lehet, hogy oroszul ugyanolyan lebegő értelmű szót mondott, mint a magyar olvasat ...) De azt is elmondta, hogy Pozsonyban egy darabja első felvonása után meg akart szökni, mert nem is-mert rá. A második felvonás után azonban ő maga is úgy érezte, hogy drámája az új fénytörésben másként, de szépen csillog.

Ebben a két évtizede tartó, de a szenvedélyek ellenére is, a gyakorlatban már lecsillapodó vitában a párizsi értekezlet az író és a rendező egyenjogúságának hangoztatásával foglalt állást. A színház úgy illeszkedik be a mai világba és annak távlataiba, a világ úgy formálja, alakítja, alkotja újjá a színházat és tágítja távlatait, hogy egyformán teret enged az írói alkotás szabad szárnyalásának, a rendezői elképzelés helyéhez, színpad-hoz., nézőkhöz kötött újratereztetésének és ezekből fakadóan természetesen a színész emberábrázolásának. Így jön létre az a cinkosság, amiről Barrault beszélt. Az a tükörjáték színész és néző között, ami a színművészet semmi mással nem helyettesíthető varázsa.

A jelenlegi világ fóruma

Ez a párizsi értekezlet még egy nagy tanulságot adott, nem a színháznak, hanem a világnak. Kiderült a plenáris üléseken és a bizottságokban, a folyosói beszélgetéseken és az esti szín-házba járások után kis párizsi vendéglőkben, hogy Európa mindkét felén hasonlóak, legtöbbször ugyanazok a színház anyagi gondjai és megoldási lehetőségei, hasonlóak vagy egybevágóak a művészi kérdések és a megvalósulás válaszai. Ezért fejezhetette ki az értekezlet zárószövege, amely egyúttal ajánlás az Unescónak, a színház mai helyzetének és távlatai-nak lehetőségeit a következő mondatban: „A színház mint a jelenkori világ fóruma, mint a szórakozás és az ünneplés helye, mint az új eszmék szószéke és a nemzetközi megértés támogatója, a világnak új nézőpontokat és a gondolkodás új módjait ajánlja, és naponta megihletti a képzeletet.”

A színházban az az örökké új, hogy harmadfél ezer éve van válságban. Ez a titka és az ereje is, mert feladata az, hogy egyszerre adjon választ az emberi lét égető kérdéseire, ugyanakkor a tépelődő embert a magasba emelje, és szórakoztassa is. Ezt szolgálja együtt a szó és a látvány. A dráma és a színpad.

SZÉKELY GYÖRGY

Színházi világkonferencia Párizsban

Előjáték

Helyszín: Párizs, az Unesco két palotája. Idő: 1980. március 17-23. A rendező: az ITI, a Nemzetközi Színházi Intézet. Szereplők: harmincöt tagállam százhetvenöt küldöttje és huszonkét szakértő. Többször is kiemelt hangsúlyt kapott az a tény, hogy e nemben *ez az első ilyen nagyszabású nemzetközi színházi találkozó*. Ezek azonban csak technikai adatok. Az idáig vezető út is elég bonyolult volt, előjátéknak is szokatlanul hosszú.

Az előjáték mintegy két évvel ezelőtt kezdődött. Az Unesco eredetileg azt a megbízást adta az ITI nemzetközi központjának, hogy *a színházművészet társadalmi szerepéről* rendezzen konferenciát a lehető legszélesebb alapon. Az ötvenkét nemzeti központot értesítették a feladatról, és megkérték őket, hogy tegyék meg tematikus javaslatukat, de úgy, hogy az előkészítő megbeszéléseken vegyen részt minden olyan színházi szervezet, amely társ kapcsolatban van az ITI-vel. Így nálunk is lebonyolódott egy előkészítő megbeszélés (majd írásos tematikus javaslatok előzetes megfogalmazása), amelyen az ITI magyar nemzeti központján mint szervezőn kívül részt vett a Magyar Színházművészeti Szövetség, a Színházi Dolgozók Szakszervezete, az UNIMA (a bábművészeti), az ASSITEJ (a gyermek- és ifjúsági színházak), az AICT (a színházi kritikusok), az OISTT (a színházi mérnökök és szcenikusok) hazai szervezete is.

Amikor a világszervezet központjába a tagállamoktól befutottak az előzetes témajavaslatok, azonnal világossá vált, hogy az alaptémát bontani kell, és hogy a világ négy táján igen különböző problémák vannak.

Ezért a nemzetközi Végrehajtó Bizottság (amelynek hazánk is tagja) úgy határozott, hogy az egyhetes konferenciát kétszer három napra bontja: az első három napon Európa és Észak-Amerika (tehát az USA és Kanada) küldöttjei vitatják meg téziseiket; a másik három napon csatlakoznak a többi földrészek delegációi: Afrika, Ázsia, Dél-Amerika központjai. A másik előzetes döntés úgy szövelt, hogy a rendkívül gazdagnak ígérkező tematikát eleve négy fő kérdéscsoportra osztják, és egy-egy európai nemzeti központot bíznak meg a szakbizottsági munka előszervezésével. Íme, a négy téma:

1. *A színház társadalmi szerepe.*

Szervező: a francia központ.

2. *Drámaírók és zeneszerzők.*

Szervező: a magyar központ. (Hogy miért éppen mi, erről majd - szintén zárójelben - egy kicsit később.)

3. *Hivatásos színészképzés és a művészek társadalmi helyzete.*

Szervező: a belga központ.

4. *A közönség. Gazdasági és szervezeti problémák.*

A színjáték új terei.

Szervező: a lengyel központ.

A szervezők a konferenciát megelőző időben átlagban öt-hat szakértőt kértek fel, hogy tízperces bevezetővel indítsák el egy-egy résztéma vitáját.

(Az ITI magyar nemzeti központja évek óta igen jelentős nemzetközi munkát végez, amelynek két „ága” a drámaírás-